

WIM DE WAGT

De Groote Vrede

Nederlandse voorvechters van
een verenigd Europa 1914-1948

Boom

Afbeelding omslag: Een hoopvol teken (De Italiaansche wapenzending naar Hongarije is op last van den Volkenbond vernietigd): Het roofdier weggejaagd! Tekening door Albert Hahn Jr. in: *De Notenkraker*, 25 februari 1928 (NIBG, Perscollectie – Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid)
Vormgeving omslag: Brigitte Slangen
Vormgeving binnenwerk: Bas Reijnen

© 2025 Wim de Wagt | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en data-mining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without the written permission of the publisher.

ISBN 978 90 2447 246 8

NUR 680

www.boom.nl

Hoe dom is de angst van bepaalde staten, zelfs als ze Europees gezind zijn, dat de 'eigen' aard verloren zou gaan en dat de kleurrijke mensheid één grijze soep zou worden! Maar mensen zijn geen kleuren, en de wereld is geen schilderspalet! Hoe meer vermenging, hoe sterker de eigen aard!

Joseph Roth, 1925¹

INHOUD

9

Europa's laatste kans

INLEIDING

15

'Volken van Europa, het is aan uzelf!'

1. DE EUROPESE GEDACHTEN VOOR EN TIJDENS DE EERSTE WERELDOORLOG

51

'Een intellectuele verbindingsagent van mensch tot mensch'

2. CULTURELE EN POLITIEKE TOENADERING IN DE NIEUWE TIJD

91

'Een samenstel, een mozaïek van de grootste verschillen'

3. ZOEKEN NAAR DE JURIDISCHE EN GEESTELIJKE GRONDSLAG VAN EUROPA

123

'Het dienen van de bijzondere belangen, die de Europeanen als zoodanig hebben'

4. OPSTAND DER BURGERS, DEEL I

157

'Leven wij dan in Europa in een dolhuis?'

5. PARLEMENT EN REGERING TUSSEN VOLKENBOND EN EUROPESE BOND

205

‘Een grootsche gedachte van vrede en verzoening’

**6. BRIANDS FEDERALE EUROPESE UNIE EN DE
EERSTE REACTIES IN NEDERLAND**

239

‘Europa, een gemeenschap van belangen’

**7. DE NEDERLANDSE REGERING OVER EEN
FEDERALE EUROPESE UNIE**

297

**‘Wij, die de idealen van vrijheid en broederschap in
de praktijk willen brengen’**

8. OPSTAND DER BURGERS, DEEL II

345

**‘Een voortdurende versnippering van krachten met
een eindeloos krakeel’**

9. DE LAATSTEN DER EUROPEANEN

383

‘De stem van Europa klinkt in de Ridderzaal’

EPILOOG

409

Noten

419

Bronnen

433

Fotoverantwoording

435

Registers

Europa's laatste kans

INLEIDING

Het is een onderwerp dat me nooit heeft losgelaten. Bij het schrijven van *Wij Europeanen* (2015) was het me opgevallen dat ook veel Nederlanders zich in de jaren twintig en dertig voorstander toonden van een verenigd Europa. Destijds concentreerde ik me in mijn boek op de toenaderingspogingen van de staatsmannen Aristide Briand en Gustav Stresemann en de initiatieven die zij, in internationaal verband, namen om van Europa een vreedzame, samenwerkende landengemeenschap te maken. Dat er ook Nederlanders waren die dit idee ondersteunden en hier een actieve rol in wilden spelen, was voor mij een aangename verrassing. Zo dook er in het archief van de Volkenbond in Genève een briefwisseling op uit 1932 tussen een Nederlandse Europavereniging en de Britse minister van Buitenlandse Zaken, sir Arthur Henderson. Zonder blikken of blozen lazen de Nederlanders de politicus, die voorzitter was van een internationale ontwapeningsconferentie, de les over het falen van de Volkenbond. Er was een nieuwe, Europese statenbond nodig, schreven zij: 'Het is niet onze bedoeling, het goede in den Volkenbond af te breken. Natuurlijk steekt er iets goeds in. [...] Maar dat het weinig was, bewijst de geschiedenis van onze dagen. Het wordt tijd, dat de organisatorische fout wordt erkend, en dat getracht wordt, voor Europa althans te komen tot een centraal gezag, dat zijn gemachtigden naar den Volkenbond kan zenden.'¹

In de jaren daarna ontdekte ik steeds meer tekenen van de opzienbarende Nederlandse betrokkenheid bij het ideaal van een verenigd Europa. Die betrokkenheid bleek terug te gaan tot aan het begin van de Eerste Wereldoorlog, en zelfs nog verder terug, tot in de negentiende eeuw. En terwijl het aanvankelijk voornamelijk burgers waren die uit het mistige verleden opdoemden – juristen, schrijvers, ondernemers, een paar accountants, een hbs-docent – zag ik dat er ook in de Eerste en Tweede Kamer talloze aanhan-

gers waren van dit idee. Sommige Kamerleden sloten zich zelfs aan bij internationale lobbyverenigingen. Van links tot rechts bloeide deze belangstelling op, maar het waren vooral de leiders van de sociaaldemocraten die zich hierover uitten in artikelen, interviews en op partijcongressen. En toen ik eenmaal probeerde na te gaan hoe al deze toegewijde denkers aan hun ideeën waren gekomen, en hoe hun uitingen en acties hun weg vonden in het openbare leven, zag ik een verbluffende hoeveelheid, wat wij nu zouden noemen, media-aandacht voor dat nieuwe, opwindende fenomeen: een vreedzaam en welvarend Europa dat gebroken had met eeuwenlange onderlinge strijd.

In dit boek vertel ik de verhalen van enkele van de meest opmerkelijke Nederlandse Europeanen, zowel burgers als politici, die zich gaven aan dit grootse idee. Hun achtergronden, karakters en de methoden om hun doel te bereiken verschilden, maar ze werden allemaal voortgedreven door dezelfde overtuiging: Europa behoeven voor een nieuwe oorlog, en tegelijk economische ontwikkeling, welvaart en veiligheid voor alle volkeren mogelijk maken, inclusief de etnische minderheden, en meer onderling begrip kweken, óók tussen de naties. Met andere woorden: de Europeanen zich bewust laten worden van hun gedeelde cultuur en geschiedenis, van hun gezamenlijke belangen, ook ten opzichte van de rest van de wereld. Deze verhalen zijn verknoopt met een uitgestrekt internationaal netwerk van gelijkgezinde figuren en organisaties in landen als Frankrijk, België, Zwitserland en Duitsland. Door ze te plaatsen in het ruime landschap van het interbellum, zowel in Nederland als daarbuiten, krijgen deze visionaire pioniers een bijzonder reliëf: ze reageerden op de wereld door zelf te proberen daar invloed op uit te oefenen. Het is hun tragische lot dat, hoe onverschrokken en volhardend ze ook waren, ze in die wispelturige wereld zelf een formidabele tegenstander troffen.

In heel Europa gonsde het van dergelijke geluiden. Maar de Nederlanders konden bogen op een combinatie van omstandigheden waarover, behalve misschien de Zwitsers, alleen zij beschikten. Sinds jaren gold ons land als een baken van een benijdenswaardige rust, omdat het zijn neutrale status in internationale conflicten zorgvuldig wist te koesteren. Het tweede was de bijzondere positie van Den Haag als wereldvredestad waar internationale juridische hoven gevestigd waren, in het Vredespaleis, de stad ook waar

de herinnering aan twee legendarische, baanbrekende vredesconferenties nog levend was. Dit gaf de Nederlanders zowel een uitzonderlijke verantwoordelijkheid als een morele voorsprong, vonden ze zelf. Deze traditie van vrede en recht, die terugging tot de beroemde rechtsgeleerde Hugo de Groot, diende voortgezet te worden en specifiek te worden toegepast op Europa. Den Haag stak die andere vredesstad, Genève, zetel van de Volkenbond, naar de kroon.

Maar omdat Nederland vanouds ook een handelsland is dat bij uitstek baat heeft bij vrije internationale contacten en een onbelemmerd zakelijk verkeer, was er ook in dit opzicht een voorsprong: de pleidooien voor de afbraak van handelsbarrières in Europa en de vorming van een grote Europese markt representeerden een pragmatisch, zakelijk eigenbelang. De afhankelijkheid ten opzichte van het buitenland en de geringe omvang stimuleerden bovendien het grenzeloze vertrouwen in internationale juridische instituties, bovenal de Volkenbond, opgericht in 1919 bij de vredesonderhandelingen in Parijs (Versailles). Want dat was ook toen het allesoverheersende besef: Nederland kon alleen overleven in een internationaal stelsel waar het recht leidend was en problemen werden opgelost door onderling overleg en afspraken, niet door het ontketenen van een oorlog. Ondanks de schrijnende zwakheden van de Volkenbond bleef Nederland toegewijd aan deze organisatie, tot het bittere einde ervan dat ingeluid werd door de Tweede Wereldoorlog.

De ideeën, plannen en concepten van deze pioniers, sommige schetsmatig, andere meer uitgewerkt, demonstreren, ondanks de internationale spanningen van het tijdsgewricht, een onbevangenheid, originaliteit en experimenteerdrijf die gewoonlijk niet in verband wordt gebracht met het interbellum. Zeker niet met de jaren dertig, die veelal geassocieerd worden met crisis, stilstand, maatschappelijke ellende, politiek en moreel verval, kortom, het voorspel van de hel die weldra losbarstte.

Vreemd genoeg krijgen deze even wonderlijke als verstandige initiatieven nog altijd nauwelijks aandacht van historici, auteurs of onderzoekers, laat staan van het brede publiek. Boeken over de geschiedenis van de Europese eenwording besteden er geringe of helemaal geen aandacht aan; academische deelstudies daar gelaten.² In ons collectieve bewustzijn ligt de conceptie van de

Europese samenwerking, uitmondend in de EU, na 1945, niet na 1918. Formeel klopt dit. Tegelijk is dit historische beeld volslagen onvolkomen. Zonder de initiatieven en ideeënontwikkeling in de vooroorlogse periode was de trage, maar onstuitbare explosie van Europese eensgezindheid na 1945, voortkomend uit het dwingende besef van 'nu of nooit', ondenkbaar geweest. Monnet, Schuman, Adenauer en al die anderen konden voortbouwen op de grondstenen die door Briand, Herriot, Stresemann en hun geestverwanten waren gelegd. En ook het grote enthousiasme in Nederland voor een verenigd Europa na de bevrijding, zowel onder de bevolking als bij politici, kon alleen zo vruchtbaar zijn juist omdat het wortelde in een ouder gedachtegoed. Het collectieve falen in het interbellum schiep een dwingende verantwoordelijkheid: Europese samenwerking mocht niet nóg een keer, zoals rond 1930, mislukken. Dat besef gaf de doorslag.

Een nieuwe zienswijze op de periode 1918-1940 kan ons leren dat, anders dan het clichébeeld wil, er juist een enorme zin naar verandering, hervorming en vernieuwing in internationaal verband gaande was, op het gebied van de sociologie, kunst, architectuur en cultuur evengoed als in de samenleving en de politiek. De tamelijk eenzijdige kijk op het interbellum tot nu toe helpt ons niet echt deze roerige periode beter te begrijpen. Een nieuwe benadering is zinvol en actueel, omdat in het interbellum de blauwdruk getekend werd van de naoorlogse tijd. Door de aanjagende werking van de Tweede Wereldoorlog kreeg deze echter zo snel gestalte dat we sindsdien de oorsprong uit het oog verloren zijn. De slagschaduw van de oorlog ontnemt ons, nog steeds, het zicht op wat er allemaal in werkelijkheid gebeurde.

Kennis over dit hoopgevende, maar dramatisch eindigende hoofdstuk in de Europese geschiedenis geeft ons de kans om te begrijpen waar het moderne Europa vandaan komt. Niet alleen uit de puinhopen van de Tweede Wereldoorlog. Er ging heel wat aan vooraf dat ook de kans had geboden om die puinhopen te voorkomen. Waar bestond die kans uit? En waarom zijn de Europeanen er toen niet in geslaagd om die kans, met elkaar, te benutten?

Het interbellum is een landschap waarin je eindeloos kunt rondwalen. Toen de Oostenrijkse schrijver en journalist Joseph Roth in 1925 door Frankrijk reisde voor een serie krantenreportages vol meesterlijke observaties, schreef hij: 'Bossen zijn de geheimen van

een landschap.' In tegenstelling tot de door de geschiedschrijving redelijk ontgonnen periode vanaf 1945, is het interbellum nog vol met diepe, donkere bossen.

De huidige EU zou veelvuldiger, consequenter en krachtiger de grote menselijke waarden als vrijheid, gelijkheid en solidariteit, die voortkomen uit de Verlichting en de basis vormen van de Europese grondwet, moeten uitdragen. Ondertussen lijken de Europeanen zich steeds minder bewust van hun collectieve cultuur en geschiedenis, van hun gemeenschappelijke waarden. Daar is best iets aan te doen. Om de onderlinge verbondenheid te versterken zijn verhalen nodig die het besef van een gedeeld verleden en gezamenlijke herinneringen levend houden. Die verhalen zijn er in overvloed, maar ze worden te weinig verteld, ze spelen een marginale rol in de openbare meningsvorming en ontbreken al helemaal in het politieke, vaak door populistische simplificaties en historische vervalsingen getekende debat. Zeker nu de dreiging van Rusland sinds decennia niet zo ernstig is en de VS onder President Trump dramatisch afstand nemen, hebben de Europeanen geen andere keus dan zich nog hechter aaneen te sluiten, ook politiek en militair. Het is als de titel van een onmineus boek van Gaston Riou uit 1929: *S'unir, ou mourir* (Verenig of sterf).

De Europeanen moeten zich meer dan ooit realiseren waar ze met elkaar vandaan komen; ze moeten zich sterker bewust worden van hun gemeenschappelijke oorsprong. Zonder dat collectieve bewustzijn is er uiteindelijk geen vreedzame toekomst mogelijk. En één ontzettend belangrijk voorbeeld van een dergelijke gedeelde geschiedenis is de verre gaande internationale toenadering in het interbellum, waar de Nederlanders zo'n opmerkelijke rol in speelden. Tal van oplossingen die toen voor de Europese problemen bedacht werden, hebben niets van hun geldigheid en relevantie voor onze tijd verloren.

Wim de Wagt, mei 2025

Nico van Suchtelen, 1921.

‘Volken van Europa, het is aan uzelf!’

DE EUROPESE GEDACHTE VOOR EN TIJDENS
DE EERSTE WERELDOORLOG

Blaricum, september 1914

In Blaricum stonden de korenschoven nog tot aan de voet van de Nederlands-hervormde kerk. Behalve dagloners, boeren en ambachtslieden woonden er veel kunstenaars, levenshervormers en, in het zomerseizoen, naar natuurbeleving hunkerende Amsterdammers. Een van hen was de jonge letterkundige Nico van Suchtelen, een magere, serieuze man met een hoog voorhoofd, zwijgzaam in gezelschap, maar erudiet en goed op de hoogte van alles wat er speelde in de wereld.¹

Op een open plek tussen de berkenbomen aan de Schapendrift, een lange zandweg aan de rand van het dorp, stond zijn huis, Landhuis Berkenheide. Achter in de tuin kon Niek, zoals hij heette voor familie en vrienden, zich onttrekken aan het gezinsleven in een uit planken en balken getimmerde ‘werkhut’. Hier wijdde hij zich aan schrijven en vertaalwerk en peinsde hij over de gang van de wereld.

Even verderop aan de Schapendrift woonde Henri Wiessing, de hoofdredacteur van *De Groene Amsterdammer*. Op een avond in september krijgt hij bezoek van zijn buurman, die een tikkeltje opgewonden schijnt. In zijn hand klemt Van Suchtelen een paar vol getypte vellen papier. Hij wil ze Wiessing laten lezen. Het is een opiniestuk dat Van Suchtelen geschreven heeft naar aanleiding van het uitbreken van de oorlog, een maand eerder. ‘Oproep tot vrede’ staat erboven.

Wiessing wil het niet publiceren in zijn weekblad. Hij moet niets hebben van idealisten die hem bestoken met hun goedbedoelde maar naïeve vredesboodschappen. Zij versluieren hun gebrek aan realiteitszin door hoogdravende, gezwollen bewoordingen en een valse voorstelling van zaken. Weliswaar is Van Suchtelens oproep niet ‘gezwollen’, toch spreekt er een ‘volstrekke nutteloosheid’ uit,

oordeelt de hoofdredacteur. Het is 'eerlijke holheid'. Wiessing raadt hem aan het eens te proberen bij het *Algemeen Handelsblad*. De hoofdredacteur daarvan, Charles Boissevain, kent hij goed. Het grote publiek dat Van Suchtelen voor ogen heeft zal hij misschien via deze krant kunnen bereiken.

Niek is blij met deze handreiking. 'Ik ga daar direct heen!' Boissevain ontvangt hem op de redactie in Amsterdam met open armen. Hij plaatst het stuk en schrijft er nog een enthousiasmerende inleiding bij ook. 'Het eenige redmiddel', luidt de titel.²

Nico van Suchtelen was mid-dertiger toen hij deze actie ondernam. Hoewel opgeleid in verschillende wetenschappelijke disciplines, van natuurkunde tot sociologie, economie, psychologie en filosofie, manifesteerde hij zich in de eerste plaats als een man van het geschreven woord. Toen hij zijn oproep op papier zette had hij al verscheidene dichtbundels, een roman en een toneelstuk op zijn naam staan. Hij had tal van artikelen gepubliceerd in bladen als *De Gids* en *De Beweging*. Zijn debuutroman *Quia Absurdum* (1906) baseerde hij op zijn verblijf in de vlak bij Hilversum gelegen landbouwkolonie Walden. Hier had hij zijn vrouw Carry van Hoogstraten leren kennen; met haar kreeg hij twee dochters en drie zoons.

Van Suchtelen was wat je noemt een romantisch idealist, een intellectueel die zich zeer betrokken voelde bij de wereldpolitiek en de grote vraagstukken van oorlog en vrede. Hij was behept met 'een ingeschapen wil om als individu voor de gemeenschap te werken', zoals hij het onder woorden bracht.³ Zijn huwelijk bood hem daarvoor alle ruimte. Zijn schoonmoeder Betsy van Hoogstraten, de weduwe van een spoorwegdirecteur, zat goed in de slappe was en dankzij haar steun kenden Niek en Carry geen geldzorgen. Betsy hielp hem zijn financieel riskante initiatieven te verwezenlijken, zoals de uitgave van bijzondere, maar niet altijd even goed lopende literaire en academische uitgaven.

Betsy liet aan de Blaricumse Schapendrift, behalve voor zichzelf, ook voor Carry en Niek een huis bouwen. Dat was Landhuis Berkenheide. De naam van haar eigen tuinhuisje, 'De Vredewacht', illustreerde het pacifisme van deze ruimhartige vrouw.

Het was een idyllische plek. Her en der schoten berkenbosjes uit de grond, er was een appelboomgaard en in de tuin stond een oven waarin Niek zelf brood bakte. Dagelijks reisde hij met de

Nico van Suchtelen voor zijn hut in de landbouwkolonie Walden, 1905.

trein op en neer naar Amsterdam voor zijn werk bij de uitgeverij. Onderweg werkte hij aan de vertalingen van klassieke werken, zoals de sonnetten uit Dantes *La vita nuova*. Een groter contrast tussen dit leven en de oorlog die in de zomer van 1914 losbarstte, was nauwelijks denkbaar.

De uitgeverij die hij aanvankelijk in Amsterdam leidde, heette Maas & Van Suchtelen; zijn compagnon was Simon A. Maas. Het fonds bevatte politiek-sociaal georiënteerde boeken, wetenschappelijke uitgaven, belletrie en een Russische bibliotheek, maar ook Duitse vertalingen van, behalve zijn eigen roman, Gorters *Mei*. Maas & Van Suchtelen ging aan de eigen ambities ten onder en werd in 1909 failliet verklaard.

Toen uitgever Leo Simons, oprichter van de Maatschappij tot Verspreiding van Goede en Goedkoope Lectuur, hem daarop vroeg bij hem te komen werken als redactiesecretaris hoefde hij niet lang na te denken. Simons werd gedreven door een socialistisch geïnspireerd ideaal van volksverheffing en maatschappijhervorming. Van Suchtelen kon zich er helemaal in vinden. Deze uitgeverij evolueerde later tot de Wereldbibliotheek.

Zijn nieuwe betrekking gaf hem de financiële armslag om zich in zijn vrije uren te verdiepen in een onderwerp dat hem al jaren

na aan het hart lag en dat sinds het uitbreken van de oorlog alleen maar aan belang won.

*

De jaren voorafgaand aan de Eerste Wereldoorlog stonden bol van internationale spanningen. De grootmachten wapenden zich, strijdend om de macht op de continenten en op zee, strevend naar de optimale verdediging van hun invloedssfeer en economische en militaire belangen. Geholpen door innovaties die de massaproductie van steeds geavanceerdere wapens mogelijk maakten, was er eigenlijk sprake van een constante strijd, ook als de wapens zwegen. Harde machtspolitiek, geschraagd door een onwonderbaarlijk vertrouwen in de oorlog als middel om macht en invloed te behouden of te vergroten, bepaalde de internationale verhoudingen.

De orde in Europa was op het Congres van Wenen (1814-1815) na afloop van de Napoleontische oorlogen gegrondvest op geheime diplomatie en militaire machtsuitoefening. Niet op breed, internationaal overleg en recht. De Europese orde werd feitelijk bepaald door de sterkste mogendheden, namelijk Groot-Brittannië, Rusland, het Duitse rijk, Frankrijk en het Oostenrijks-Hongaarse imperium. Om de onderlinge verhoudingen in stand te houden werden geen objectieve regels gevolgd, evenmin als juridisch vast gelegde afspraken; internationaal recht speelde nog geen rol.

De niet-aflatende dreiging van een nieuwe oorlog en het ontbreken van juridische kaders alarmeerde vredesactivisten in talloze landen. Hun belangrijkste speerpunten waren ontwapening en de ontwikkeling van internationale arbitrage bij onenigheid tussen staten. Door de groeiende internationale contacten, mogelijk gemaakt door de explosieve verspreiding van dagbladen en tijdschriften en de snelle ontwikkeling van het treinverkeer, wisten vredelievende burgers elkaar wereldwijd steeds beter te vinden en groeide de vredesbeweging. Men las elkaars artikelen, manifesten en boeken, bezocht elkaars lezingen en ontmoette elkaar op internationale congressen en andere bijeenkomsten. Zo ontpopte de wereldwijd vertakte vredesbeweging zich steeds meer als felle aanjager van de pogingen om tot wapenbeheersing over te gaan en oorlog uit te bannen.⁴

Nico van Suchtelen was van dit alles goed op de hoogte. In januari 1907 publiceerde hij in het literaire maandblad *Groot*

Nederland het pacifistisch getinte artikel 'De hoofdstad der wereld'.⁵ De vrijzinnige medicus en pacifist Pieter Eijkman had twee jaar eerder een plan gelanceerd om bij Den Haag een 'wereldhoofdstad van het internationalisme' te stichten. Drie internationale academies moesten de kern gaan vormen van deze vredesstad aan de Noordzee. De toonaangevende architect Karel de Bazel kreeg van Eijkman het verzoek een plattegrond van de stad te ontwerpen. Zo zou Den Haag zijn groeiende reputatie als internationaal centrum van vrede en recht optimaal kunnen waarmaken.

De hoop dat met verdragen en afspraken de juridische basis kon worden gelegd voor een blijvende vrede was wijdverbreid, en Den Haag speelde hierin een centrale rol. Omdat Nederland niet tot de grote mogendheden behoorde en een strikte neutraliteitspolitiek voerde, werd juist in Den Haag in 1899 de eerste grote internationale vredesconferentie gehouden. Regeringsdelegaties uit tientallen landen en vertegenwoordigers van talrijke vredesorganisaties bezochten deze conferentie waarvoor Rusland het initiatief had genomen. De jurist Fyodor Fyodorovich (Friedrich) Martens, in diplomatieke dienst van de tsaar, speelde hierin de hoofdrol. Martens genoot bekendheid vanwege zijn boeken over internationaal recht. Anders dan zijn naam misschien doet vermoeden was hij Est van geboorte. Hij liep al langer rond met de wens om de wapenwedloop aan banden te leggen, omdat die op den duur de nationale economieën zou ruïneren. Hij stelde zelfs een internationaal parlement voor, waar de staten elkaar consulteerden en onderlinge afspraken maakten waar ze zich aan moesten houden. Zo kon de vrede gegarandeerd worden.⁶ Dat hij de ruimte kreeg van Nicolaas II om zijn initiatief te nemen was trouwens het gevolg van een pragmatische afweging: Rusland kon de militaire capaciteit van het Duitse rijk en Oostenrijk-Hongarije niet bijbenen en vreesde het onderspit te zullen delven in een eventuele gewapende strijd.

De vredesbeweging kreeg een enorme boost door het Russische initiatief, maar de andere grootmachten, Frankrijk, Duitsland en Groot-Brittannië voorop, waren sceptisch over het nut en de kans van slagen hiervan. Toch kwam de vredesconferentie er, en het was de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Willem Hendrik de Beaufort die een belangrijke organiserende bijdrage leverde aan deze 'grootste diplomatieke bijeenkomst sinds Wenen 1814-1815'.⁷

Behalve de grote staten maakten ook veel kleinere landen hun opwachting. Bij het publiek waren de verwachtingen torenhoog: petitie uit alle delen van de wereld, waarin steun werd uitgesproken voor ontwapening en internationale geschillenbeslechting, bereikten Den Haag. Allerhande verenigingen, organisaties en individuele activisten stuurden brieven naar het secretariaat van de conferentie. Een volkspetitionnement uit Nederland telde meer dan 200.000 handtekeningen, op een bevolking van ruim vijf miljoen. De publieke opinie kon eindelijk 'de gesloten wereld van politici en diplomaten binnendringen'.⁸

De vergaderingen vonden onderdak in Huis ten Bosch. In zijn openingsrede, gehouden op 18 mei 1899, sprak minister De Beaufort, die als erevoorzitter optrad, de hoop uit 'dat de Europese heersers als broeders naast elkaar zouden leven'.⁹ Dit was de eerste maal dat een Nederlandse politicus in het openbaar, op een internationaal podium, de wenselijkheid uitsprak van Europese toenadering.

De regeringsdelegaties splitsten zich op in drie commissies, die zich bogen over wapenbeperking, oorlogsrecht en internationaal recht. Vooral dit laatste onderwerp mocht opmerkelijk heten: internationaal recht stond nog in de kinderschoenen; zo werd het pas voor het eerst in 1889, in Frankrijk, aan een universiteit gedoceerd.

De resultaten van de conferentie waren wisselend. Een concreet uitvloeisel was dat in Den Haag het Permanent Hof van Arbitrage gevestigd werd. Hier was veel over te doen, want met name Duitsland voelde hier niets voor. Het vreesde beknot te worden in zijn politiek-militaire ambities: keizer Wilhelm II wenste niet op zijn vingers te worden getikt. Het Permanente Hof was bedoeld om te oordelen over conflicten tussen staten en uitspraken te doen die tot een vreedzame oplossing leidden. Zo konden oorlogen worden voorkomen, was de hoop, en ontstond er internationale rechtspraak waaraan de wereldgemeenschap zich diende te houden. Duitsland verzette zich echter tegen iedere vorm van verplichting, waardoor het Hof een grote mate van vrijblijvendheid kreeg. Verder werden op de conferentie bepalingen over het oorlogsrecht vastgelegd, maar afspraken over wapenbeheersing, waar het allemaal om te doen was geweest, werden niet gemaakt.

Acht jaar later trokken opnieuw tientallen regeringsdelegaties, journalisten en vredesactivisten naar de vredesstad aan de Noord-